

**แนวทางการจัดการความขัดแย้งในด้านทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ ในพื้นที่ของ
ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองกลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี**
Conflict management approach of land and forest resources in the area of
Karen community, Ban Phoo Men, Thong Lang Sub-district, Huai Khot
District, Uthaitхани Province.

กิตติพัฒน์ คงมะกล้า,¹ วรวิทย์ นพแก้ว²

Received: September 21, 2018

Revised: May 12, 2019

Accepted: June 25, 2019

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ เป็นการศึกษาแนวทางการจัดการความขัดแย้งในด้านทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ในพื้นที่ของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองกลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบททั่วไปของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองกลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี เพื่อศึกษาสถานการณ์และการจัดการความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนในเขตพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชน เพื่อหาแนวทางการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ในพื้นที่ของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองกลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร และการวิจัยภาคสนาม โดยมีผู้ให้ข้อมูลหลัก ประกอบด้วย กลุ่มเจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้อง กลุ่มผู้นำชุมชน/ผู้อาวุโส กลุ่มประชาชนทั่วไป และกลุ่มนักวิชาการหรือนักพัฒนา ด้วยการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสัมภาษณ์กลุ่ม

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ e-mail: Kittiphatt1805@gmail.com

² อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ e-mail: tom333tam@gmail.com

ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น เป็นชุมชนที่อาศัยอยู่ดั้งเดิม ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำไร่หมุนเวียน มีอัตลักษณ์วัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ จนหน่วยงานของรัฐเข้ามาควบคุมและจัดการทรัพยากร ด้วยการประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ สวนป่า และประกาศเป็นวนอุทยานฯ ทับซ้อนพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชน ทำให้เกิดความขัดแย้งด้านการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ ระหว่างหน่วยงานของรัฐกับคนในชุมชน กฎหมายขัดแย้งกับกฎจารีตประเพณี แนวทางการจัดการความขัดแย้งในด้านทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ พบว่า ทุกภาคส่วนควรยอมรับสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ และควรดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2553 สร้างความมั่นคงในที่ดินและที่อยู่อาศัย ร่วมกันจัดการพื้นที่ภายในให้เป็นเขตคุ้มครองทางวัฒนธรรม ให้อยู่ดีการจับกุม และร่วมกันจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาระยะยาวที่ดินและป่าไม้ให้ชัดเจน

คำสำคัญ : การจัดการความขัดแย้ง; การจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้; สิทธิชุมชน;
กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

Abstract

This article A study of conflict management approach of land and forest resources in the area of Karen community, Ban Phoo Men, Thong Lang Sub-district, Huai Khot District, Uthaitхани Province. purpose To study the general context of Karen community, Ban Phoo Men, Thong Lang Sub-district, Huai Khot District, Uthaitхани Province. To study the situation and management of conflicts between the state and the community in the area of living and living of the community. To find solutions to conflicts in land and forest resources in the area of Karen community, Ban Phoo Men, Thong Lang Sub-district, Huai Khot District, Uthaitхани Province. This research is a qualitative research. Using the Document Research Methodology And field research. The Key informants include: Group of government officials involved Community leaders / senior citizens, academics, or developers. With a non-participant observation And in-depth interviews. And group interviews.

The research found that Karen community of Phu Men. It is a traditional community. Agriculture Rotary farm Cultural identity is related to nature. The state agencies control and manage resources. The forest is declared as National Forest Park and announced as a Forest Park. Overlapping living space and community housing. Conflicts in land and forest management between government agencies and people in the community. Legal conflicts with cultural practices. Conflicts management in land and forest resources has shown that All sectors should accept the constitutional rights of the community. And should follow the resolution of the Cabinet on August 3, 2010. Build Land and housing security. Jointly manage internal space as a cultural protection zone. To stop the arrest and jointly set up a committee to resolve the problem of land and forest resources.

Keywords: Conflict management; Land and forest resource management; Community rights; Karen Ethnic Groups.

1. บทนำ

การขยายตัวของอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชนท้องถิ่น ถือว่าเป็นกระบวนการหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการสร้างรัฐชาติ (Nation State) ซึ่งเป็นการปกครองแบบรัฐสมัยใหม่ โดยการนำความรู้แบบใหม่เข้ามาแทนความรู้แบบเดิม เช่น การสร้างแผนที่เพื่อให้เกิดการรับรู้ในเรื่องเขตแดน และการสร้างตัวตนของรัฐชาติ และการขยายเขตพื้นที่ในการควบคุมและจัดการทรัพยากร เป็นต้น และในปัจจุบันนี้ ยังพบว่าชุมชนที่เคยอาศัยอยู่กับป่าหลายพื้นที่ยังมีความไม่ชัดเจนเกี่ยวกับแนวเขตและพื้นที่ใช้การประโยชน์ ทั้งพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่เกษตรกรรม รวมถึงปัญหาความขัดแย้งในวิธีการใช้ทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่รัฐ จึงเกิดการตั้งคำถามว่าใครควรมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในเรื่องการรักษาและการใช้ประโยชน์ อนุสรณ์ อุณโณ (2547) ในอดีตนั้นการจัดการทรัพยากรในสังคมไทยยังมีความยืดหยุ่นและมีความหลากหลาย เพราะยังมีระบอบกรรมสิทธิ์ตามจารีต ประเพณี ซึ่งให้ความสำคัญกับสิทธิส่วนรวมในการจัดการทรัพยากรมากกว่ากรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ในขณะที่ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า นั้น โดยทฤษฎีอาจจะ เป็นของพระมหากษัตริย์ เช่นเดียวกับแรงงานในขวงรัฐ

สมบูรณ์อาณาสิทธิราชย์ แต่รัฐก็อนุญาตให้ราษฎรในชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิเหนือทรัพยากร ไม่ได้ตรากฎหมายว่าให้ทรัพยากรป่า นา หรือสวนเป็นของรัฐโดยตรง และยังไม่ได้กำหนดกฎเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากร แต่รัฐจะเข้ามาเพียงเฉพาะการเก็บภาษีอากร และการบังคับเวนคืนเท่านั้น (ยศ สันตสมบัติ : 2543) ซึ่งในทางปฏิบัติก็เปิดโอกาสให้ราษฎรจับจองและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ได้อย่างค่อนข้างเป็นอิสระ รวมทั้งให้การรับรองสิทธิในรูปแบบต่างๆ ด้วย

กะเหรี่ยงโปว์ บ้านภูเหม็น เป็นอีกหนึ่งในชุมชนไทยเชื้อสายกะเหรี่ยงที่มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานชุมชนมาเป็นเวลามากกว่า 400 ปี มีความผูกพันอยู่กับป่า วิถีชีวิตสัมพันธ์กับธรรมชาติผ่านวัฒนธรรมเป็นของตัวเอง เดิมประกอบอาชีพเกษตรกรรมด้วยการทำไร่หมุนเวียนเก็บหาของป่า ดำรงชีพพึ่งพิงธรรมชาติ ตามจารีตประเพณี และมีอัตลักษณ์วัฒนธรรมเฉพาะของคนกับป่า ดังคำกล่าวของผู้อาวุโสชาวกะเหรี่ยงว่า “กะเหรี่ยงอยู่ที่ไหน ป่าอยู่ที่นั่น ป่าอยู่ที่ไหน กะเหรี่ยงก็อยู่ที่นั่น” ซึ่งสื่อความหมายว่า กะเหรี่ยงจะอาศัยอยู่กับป่าในการดำรงชีพมาตั้งแต่บรรพบุรุษ รวมทั้งมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติผ่านความเชื่อ และคำสอนของบรรพบุรุษที่ว่า “อยู่ป่าก็รักษาป่า ใช้น้ำก็รักษาน้ำ” ตามคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ว่าถิ่นฐานบ้านภูเหม็นอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย เรียกตัวเองว่า โปว์ หรือ โผล่ว ซึ่งมีความหมายว่าบริสุทธิ์ หรือแปลว่า “คน” ซึ่งชาวกะเหรี่ยงอธิบายว่า “เราคือคน” เป็นคนที่อาศัยอยู่บนผืนดินนี้มาอย่างยาวนานเช่นกัน นอกจากนั้นชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็นยังมีผู้นำจิตวิญญาณที่เรียกว่า “เจ้าวัด” ซึ่งเป็นความเชื่อของชาวกะเหรี่ยง คอยประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีไหว้เจดีย์ พิธีทำบุญข้าวใหม่ หรือทำบุญให้แม่โพสพ เป็นต้น จนเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2508 เจ้าหน้าที่รัฐได้กำหนดให้กะเหรี่ยงต้องมีนามสกุล ซึ่งก่อนนั้นชาวกะเหรี่ยงเองยังไม่มีนามสกุล แต่เจ้าหน้าที่รัฐบอกให้มีเพื่อจัดทำทะเบียนราษฎรและถ่ายบัตรประชาชน คนในชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็นก็เลยใช้ชื่อหมู่บ้านเดิมในการเรียกชื่อนามสกุล ได้แก่ คลองแห้ง กระแหน้ ภูเหม็น เป็นต้น การดำรงชีพของชุมชนมีการพึ่งพาอาศัยป่ามาอย่างยาวนาน ชาวบ้านดำรงชีพแบบพึ่งพาธรรมชาติผ่านจารีตประเพณีและวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยเฉพาะการใช้ทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ในการทำไร่หมุนเวียน ซึ่งเป็นวิถีที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ และทำให้ระบบนิเวศป่ามีความสมดุลมาอย่างยาวนาน และปฏิเสธไม่ได้ว่าวิถีการทำไร่หมุนเวียนนั้น เป็นความรู้ภูมิปัญญาของคนที่อาศัยอยู่กับป่ามาอย่างยาวนาน

ต่อมาเมื่อปี วันที่ 21 สิงหาคม 2528 บริเวณพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชน กรมป่าไม้ได้ประกาศให้บริเวณพื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าห้วยทับเสลาและป่าห้วยคอก

ควาย ซึ่งได้ทับซ้อนกับพื้นที่ทำกินดั้งเดิมของชุมชนในหลายๆ พื้นที่ ตั้งแต่อำเภอลานสัก อำเภอสว่างอารมณ์ และตำบลทองหลาง ซึ่งอยู่ขึ้นอยู่กับอำเภอบ้านไร่ในขณะนั้น ก่อนจะเปลี่ยนมาเป็นอำเภอห้วยคตในปัจจุบัน รวมเนื้อที่ประมาณ 649, 500 ไร่ ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่เคยใช้เป็นพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนมาตั้งแต่อดีตอยู่ในพื้นที่ป่าสงวน และหลังจากนั้นก็มีการปลูกป่าเข้ามาในพื้นที่ทำกินดั้งเดิมของชุมชน ส่งผลกระทบต่อชุมชน หลายคนอยู่อย่างหวาดระแวง เพราะถูกเจ้าหน้าที่รัฐข่มขู่ว่าบุกรุกป่า ทั้งๆ ที่เคยเป็นพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน โดยการอ้างกฎหมายของรัฐก็นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับคนในชุมชน นโยบายของรัฐยังขาดความเข้าใจในมิติวัฒนธรรม กฎหมายขัดแย้งกับกฎจารีตประเพณี ตัวแทนชาวบ้านได้เล่าว่า ที่ผ่านมามีกฎหมายระเบียบข้อบังคับจำนวนมากเป็นเหตุให้ชาวกระเหรี่ยงต้องละทิ้งวัฒนธรรมไปมาก แต่เพื่อให้มีที่ดินทำกินและดินรกร้างรายได้ให้เพียงพอต่อการดำรงชีพในครอบครัว จึงต้องสู้กันต่อไป ยกตัวอย่างเช่น แต่เดิมมีการทำไร่หมุนเวียน ซึ่งเป็นวิถีวัฒนธรรมที่สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยการหมุนเวียนปล่อยให้ที่ดินแปลงเดิมที่เรียกว่า “ไร่ซาก” ปล่อยไว้ให้มีสภาพเป็นป่ารกเพื่อให้พื้นที่ระบบนิเวศให้กลับคืนมาสมบูรณ์อีกครั้ง ซึ่งปล่อยทิ้งไว้ประมาณ 7-10 ปี แล้วค่อยกลับมาทำใหม่ โดยไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมี แต่ปัจจุบันหลังจากที่เจ้าหน้าที่รัฐเข้ามา คนในชุมชนต้องจับจองพื้นที่ทำกินห้ามหมุนเวียน และต้องทำสภาพพื้นที่ดินทั้งหมดให้โล่งเตียนอยู่เสมอ มิฉะนั้นจะถูกเจ้าหน้าที่จับกุม และห้ามปล่อยให้พื้นที่ทำกินฟื้นคืนเป็นป่าอีก เพราะถ้าปล่อยไว้นานก็อาจมีคนจากที่อื่นเข้ามาบุกรุกพื้นที่ที่เคยปล่อยทิ้งไว้ และคนไม่เข้าใจอาจเข้าใจว่าชาวกระเหรี่ยงบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มอีก จึงทำให้คนในชุมชนต้องจับจองพื้นที่ทำกิน เป็นไร่ประจำ หรือไร่ที่จับจองเป็นของตนเอง ทำให้ป่าเริ่มหาย และมีพืชเศรษฐกิจหรือพืชเชิงเดี่ยวเข้ามาในชุมชน

ความขัดแย้งด้านที่ดินและป่าไม้ของชุมชนกระเหรี่ยงบ้านภูเหม็นและเจ้าหน้าที่รัฐของกรมป่าไม้นั้นมีมาตลอด จน ณ ปัจจุบันปัญหาความขัดแย้งด้านการจัดการที่ดินและป่าไม้ในเขตพื้นที่ชุมชนกระเหรี่ยงบ้านภูเหม็นก็ยังไม่จบสิ้น และได้เริ่มก่อตัวขึ้นอีกครั้งกับนโยบายและปฏิบัติการของรัฐที่เข้ามาพัฒนาในพื้นที่ป่า ซึ่งยังคงเป็นพื้นที่ทับซ้อนกับพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชน และเมื่อ ปี พ.ศ. 2557 รัฐบาลยุค คสช. ได้มีนโยบายทวงคืนผืนป่า ทำให้พื้นที่ป่าสงวนฯ และสวนป่าบางส่วน รวมทั้งพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชนถูกประกาศเป็นเขตวนอุทยานห้วยคต เมื่อ 23 กรกฎาคม 2557 ที่มีบางส่วนที่ไปประกาศทับที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชนของชุมชน และมีการทำลายเส้นทางเข้าออกในวนอุทยานห้วยคต ห้ามชุมชนเข้าพื้นที่ และมีการจับกุมชาวบ้านจากกรณีนโยบายยึดคืนพื้นที่ป่า ดังนั้น การดำรงชีวิตอยู่แบบวิถี

วัฒนธรรมของชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ก็ยังเป็นโจทย์ท้าทายในการอยู่ร่วมกันระหว่างรัฐ สังคมและชุมชน ในช่วงที่สังคมโลกมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เนื่องมาจากชุมชนกะเหรี่ยง บ้านภูเหม็นเป็นชุมชนดั้งเดิม อาศัยอยู่มานาน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่รอบป่าแนว กั้นชนเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง และยังคงมีวิถีชีวิตที่ดำรงรักษาไว้ซึ่งอัตลักษณ์เฉพาะตน ทั้งภาษา การแต่งกาย รวมทั้งจารีตประเพณีอันมีคุณค่าในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญ และ มีการสืบสานวิถีภูมิปัญญากะเหรี่ยง ผ่านความเชื่อและคำสอนของบรรพบุรุษ พึ่งพาทรัพยากร ที่ดินและป่าไม้เพื่อการดำรงชีพด้วยการทำไร่ข้าว และปลูกพืชเศรษฐกิจเลี้ยงชีพ แต่ชุมชนยังมีวิถี ชีวิตที่ยังขาดความมั่นคงในที่ดินและที่อยู่อาศัย รวมทั้งสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรตามวิถี วัฒนธรรม เพราะที่ผ่านมาจึงไม่มีรูปแบบหรือแนวทางในการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ที่ ชัดเจน อีกทั้งยังมีปัญหาเรื่องความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่รัฐมาโดยตลอดตั้งแต่ รัฐอ้าง สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรแต่เพียงฝ่ายเดียว ทั้งการควบคุมและจัดการทรัพยากรโดยรัฐ ทำให้คน ในชุมชนยังดำรงชีพอยู่บนความเสี่ยงและความไม่แน่นอนของชีวิต ความมั่นคงที่เป็นมิติภายในของ ชุมชนยังเป็นประเด็นที่ท้าทาย โดยเฉพาะความมั่นคงในวิถีชีวิตและการเข้าถึงทรัพยากรที่เป็น ธรรม โดยเฉพาะการปฏิบัติการตามนโยบายของรัฐทางคืนผืนป่า ซึ่งถือว่ายังขาดการมีส่วนร่วม ของชุมชนในการออกแบบและการเตรียมพร้อมของชุมชนในการจัดทำฐานข้อมูล และค้นหา รูปแบบการจัดการที่เหมาะสม จึงทำให้เกิดปัญหาและความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน และยังเป็น โจทย์ที่ท้าทายของการอยู่ร่วมกันในเรื่องการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้

จากปัญหาดังกล่าว จึงเป็นเหตุให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษา “แนวทางการจัดการ ความขัดแย้งในด้านทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ในพื้นที่ของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบล ทองหลวง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี” เพื่อต้องการค้นหาแนวทางในการจัดการความขัดแย้ง ระหว่างรัฐกับชุมชนในด้านการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ในพื้นที่ของชุมชน ให้เป็น รูปธรรมในการนำไปปฏิบัติเพื่อการจัดการทรัพยากรเชิงอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ได้ อย่างสมดุล เป็นธรรมและยั่งยืนต่อไป

2. วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาบริบททั่วไปของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองหลวง อำเภอ ห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี

2. เพื่อศึกษาสถานการณ์และการจัดการความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนในเขตพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น

3. เพื่อหาแนวทางการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ ในพื้นที่ของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองหลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี

3. ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตด้านแนวคิด ทฤษฎี

1. แนวคิดสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ 2. แนวคิดเกี่ยวกับนิเวศวิทยาวัฒนธรรม 3. แนวคิดทรัพยากรป่าไม้และการบริหารจัดการป่าไม้ 4. แนวคิดความขัดแย้ง และการจัดการความขัดแย้ง 5. แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน 6. แนวคิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรม

ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษาสถานการณ์และการจัดการความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ในเขตพื้นที่ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองหลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี โดยมีขอบเขตเนื้อหาในการศึกษาครั้งนี้ ดังนี้

1. บริบททั่วไปของพื้นที่ของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น โดยศึกษาบริบทและประวัติความเป็นมาของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ความสัมพันธ์ของคนกับทรัพยากรดินและป่าไม้

2. สถานการณ์และการจัดการความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนในด้านที่ดินและป่าไม้ โดยแบ่งออกเป็นช่วงเวลาตั้งแต่มีรัฐได้เข้ามาอ้างสิทธิในการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้โดยแบ่งออกเป็นแต่ละช่วงเวลาดังนี้

2.1 กรมป่าไม้ประกาศพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507

2.2 กรมป่าไม้ประกาศป่าสงวนแห่งชาติป่าสงวนแห่งชาติห้วยทับเสลาและป่าห้วยคอกควาย พ.ศ. 2528

2.3 กรมป่าไม้ประกาศพระราชบัญญัติสวนป่า พ.ศ. 2535

2.4 ช่วงหลังรัฐบาล คสช. ประกาศ “ทวงคืนผืนป่า” ปี พ.ศ. 2557 โดยกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช ประกาศพื้นที่สวนป่าเป็นพื้นที่อนุรักษ์ “วนอุทยานห้วยคต” ทับที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชน

3. แนวทางการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ในพื้นที่ชุมชนกะเหรี่ยงภูเหม็น

ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองหลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี โดยเหตุผลที่เลือกพื้นที่นี้เป็นกรณีศึกษา เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีความขัดแย้งกับหน่วยงานรัฐมาโดยตลอด โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ทั้งอดีตกับกรมป่าไม้ จนมาถึงปัจจุบันที่ชุมชนมีความขัดแย้งด้านการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้กับวนอุทยานฯ ภายใต้กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช และจากปัญหาการทับซ้อนกันระหว่างพื้นที่ทำ

กินและกับพื้นที่อยู่อาศัยกับพื้นที่ป่าสงวนและพื้นที่อนุรักษ์ ได้ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งขึ้นจนส่งผลกระทบต่อทั้งระบบนิเวศธรรมชาติ และวิถีวัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่มาก่อนการประกาศเป็นป่าสงวนและป่าอนุรักษ์ภายใต้การควบคุมและการจัดการโดยรัฐ

ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรทั้งหมด มี 764 คน 176 หลังคาเรือน ข้อมูลจากกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ณ วันที่ 17 พฤษภาคม 2561 การวิจัยในครั้งนี้ได้กำหนดกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ที่เกี่ยวข้อง โดยการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อใช้ในการศึกษาภาคสนาม โดยผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาแบบสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก (In depth Interview) และการสัมภาษณ์กลุ่ม (Group Interview) โดยการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ จากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและรับรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ และเรื่องราวความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในเขตพื้นที่ชุมชนที่อาศัยอยู่ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่รัฐ กลุ่มผู้นำชุมชน ผู้นำทางธรรมชาติ ผู้อาวุโสและประชาชนทั่วไป นักวิชาการ หรือนักพัฒนาหรือคนก่อนอนุรักษ์ หรือผู้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ภายในชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ประกอบด้วย 4 กลุ่ม จำนวน 22 คน ประกอบด้วย ดังนี้

- 1) เจ้าหน้าที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ จำนวน 3 คน
- 2) ผู้นำชุมชนในพื้นที่ศึกษาและผู้นำทางจิตวิญญาณ จำนวน 8 คน
- 3) ตัวแทนชุมชน คณะกรรมการชุมชน และประชาชนทั่วไปในพื้นที่ที่ศึกษา

จำนวน 8 คน

- 4) นักวิชาการที่เกี่ยวข้องหรือผู้เชี่ยวชาญ นักพัฒนาและหรือองค์กร

ภาคเอกชน จำนวน 3 คน

ขอบเขตด้านระยะเวลา

ตุลาคม 2560 ถึง กันยายน 2561

4. วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีวิทยาการวิจัย โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการความขัดแย้งในด้านทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ในพื้นที่ของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองหลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี การศึกษาครั้งนี้ เป็นการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ต่างๆ เพื่อวิเคราะห์สาเหตุเชิงโครงสร้างที่เป็นปัจจัยอยู่เบื้องหลัง ภายใต้บริบท (contextual) ของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เพื่อค้นหาแนวทางในการจัดการความขัดแย้งทางด้านทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

4.1 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ แบบสอบถาม หรือ แบบสัมภาษณ์ที่เป็นแนวคำถาม ในแต่ละประเด็นที่ต้องการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังเตรียมเครื่องมืออื่นๆ เข้าพื้นที่อีกด้วย เช่น เทปบันทึกเสียง สมุด

จดบันทึก ปากกา ดินสอ กล้องถ่ายรูป ฯลฯ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยที่สำคัญที่สุดในการศึกษาคั้งนี้ คือ ตัวผู้วิจัยเอง รวมทั้งเพื่อนร่วมเดินทาง หรือคณะผู้ช่วยวิจัย เพราะพื้นที่ที่ผู้วิจัยเข้าไปศึกษาเป็นชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งมีความแตกต่างทางภาษา วัฒนธรรม ความไว้วางใจจึงเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้พยายามเรียนรู้วิถีชีวิต วัฒนธรรม แล้วเข้าไปร่วมทำกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งการเข้าร่วมเหตุการณ์ที่สำคัญๆ หรือสถานการณ์ที่มีความขัดแย้งหลายๆ ครั้ง ทำให้คนในชุมชนในพื้นที่รู้และเข้าใจในตัวนักวิจัยเป็นอย่างดี ทำให้การศึกษาคั้งนี้เป็นไปอย่างราบรื่นและสำเร็จลุล่วงได้

4.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลหลายรูปแบบ ยืดหยุ่นได้ ไม่ยึดติดกับวิธีใดวิธีหนึ่ง ได้แก่ การวิจัยเอกสาร (Documentary research) และ การวิจัยภาคสนาม (Field research) ด้วยการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In depth Interview) และการสัมภาษณ์กลุ่ม (Group Interview) โดยการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการจากกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลหลัก และการจัดเวทีประชุม/สัมมนา/เสวนาเพื่อระดมความคิดเห็นและให้ได้รายละเอียดของข้อมูลที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย การวิจัยในคั้งนี้ คือ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ที่เกี่ยวข้อง โดยการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อใช้ในการศึกษาภาคสนาม ซึ่งเป็นกลุ่มเจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้อง กลุ่มผู้นำชุมชน/ผู้นำทางธรรมชาติ/ผู้อาวุโส กลุ่มตัวแทนชุมชนประชาชนทั่วไป และกลุ่มนักวิชาการหรือนักพัฒนาหรือนักอนุรักษ์ หรือผู้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ภายในชุมชน

4.3 การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation) เป็นการตรวจสอบว่าข้อมูลที่ได้มานั้น ทั้งเวลา สถานที่ และบุคคลที่แตกต่างๆ กัน เพื่อที่จะให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุม มีความชัดเจน สามารถอธิบายและวิเคราะห์ข้อมูลในประเด็นนั้นๆ ได้สมบูรณ์ และเมื่อเรียบเรียงข้อมูลสมบูรณ์แล้ว ผู้วิจัยได้นำเสนอต่อผู้ให้ข้อมูลหลักอีกครั้ง เพื่อเป็นการตรวจสอบและแก้ไขข้อบกพร่อง รวมทั้งเพื่อให้เกิดความถูกต้องและน่าเชื่อถือของข้อมูลที่ได้รับมากที่สุด ผู้วิจัยจะใช้ประเด็นคำถามเดิมที่กำหนดไว้ ถามซ้ำกับผู้ให้ข้อมูลหลักกลุ่มอื่นๆ ด้วย แล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์ว่าถูกต้องหรือเป็นไปได้ในทิศทางเดียวกันหรือไม่ และเมื่อเรียบเรียงข้อมูลสมบูรณ์แล้ว ผู้วิจัยได้นำเสนอต่อผู้ให้ข้อมูลหลักอีกครั้ง เพื่อเป็นการตรวจสอบและแก้ไขข้อบกพร่อง รวมทั้งเพื่อให้เกิดความถูกต้องและน่าเชื่อถือของข้อมูลที่ได้รับมากที่สุด

4.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพในคั้งนี้ ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) โดยการนำข้อมูลเบื้องต้นจากการสำรวจวรรณกรรมและการศึกษาจากเอกสาร แล้วนำมาประกอบกับข้อมูลจากการศึกษาภาคสนาม มาจัดเรียงข้อมูลโดยจัดกลุ่มเป็นหมวดหมู่ แยกกลุ่มเนื้อหาสังเคราะห์ เชื่อมโยงหาข้อสรุปจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมและอธิบายตีความปรากฏการณ์ต่างๆ ตามแนววิภาษวิธี (dialectic) ที่สามารถตรวจสอบข้อมูลและเชื่อถือได้ โดยใช้แนวคิดสิทธิชุมชนและ

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม มาใช้ในการวิเคราะห์ประเด็นถกเถียงระหว่างรัฐกับชุมชนที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ในพื้นที่ศึกษา ดังนั้น การวิเคราะห์ข้อมูลนี้ ผู้วิจัยกำหนดการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการสร้างข้อสรุปภายใต้บริบท (contextual) ของการเปลี่ยนแปลงและเชื่อมโยงข้อมูลในมิติต่างๆ รวมทั้งการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (Analytic Induction) เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสังเกต สัมภาษณ์ การจัดเวทีต่างๆ

5. สรุปผลการวิจัย

5.1 บริบททั่วไปของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองกลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี

ชุมชนบ้านภูเหม็น เป็นชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโปว์ และเป็นอีกหนึ่งในชุมชนไทยเชื้อสายกะเหรี่ยงที่มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานชุมชนมาเป็นเวลามากกว่า 400 ปี มีความผูกพันอยู่กับป่า วิถีชีวิตสัมพันธ์กับธรรมชาติผ่านวัฒนธรรมเป็นของตัวเอง เดิมประกอบอาชีพเกษตรกรรมด้วยการทำไร่หมุนเวียน เก็บหาของป่า ล่าสัตว์เป็นอาหาร ดำรงชีพพึ่งพิงธรรมชาติตามจารีตประเพณี และมีอัตลักษณ์วัฒนธรรมเฉพาะของคนกับป่า ดังคำกล่าวของผู้อาวุโสชาวกะเหรี่ยงว่า “กะเหรี่ยงอยู่ที่ไหน ป่าอยู่ที่ไหน ป่าอยู่ที่ไหน กะเหรี่ยงก็อยู่ที่นั่น” ซึ่งสื่อความหมายว่า กะเหรี่ยงจะอาศัยอยู่กับป่าในการดำรงชีพมาตั้งแต่บรรพบุรุษ รวมทั้งมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติผ่านความเชื่อ และคำสอนของบรรพบุรุษที่ว่า “อยู่ป่าก็รักษาป่า ใช้น้ำก็รักษาน้ำ” ตามคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ว่าถิ่นฐาน บ้านภูเหม็นอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ตอนปลาย เรียกตัวเองว่า โปว์ หรือ โผล่ว ซึ่งมีความหมายว่าบริสุทธิ์ หรือแปลว่า “คน” ซึ่งชาวกะเหรี่ยงอธิบายว่า “เราคือคน” เป็นคนที่อาศัยอยู่ผืนแผ่นดินนี้มาอย่างยาวนานเช่นกัน นอกจากนั้นชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็นยังมีผู้นำจิตวิญญาณที่เรียกว่า “เจ้าวัด” ซึ่งเป็นความเชื่อของชาวกะเหรี่ยง คอยประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีไหว้เจดีย์ พิธีทำบุญข้าวใหม่ หรือทำบุญให้แม่โพสพ เป็นต้น

5.2 สถานการณ์และการจัดการความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนในเขตพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น

สถานการณ์หลังจากพื้นที่ที่ดินทำกินและป่าไม้ในบริเวณพื้นที่ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็นทับซ้อนกับพื้นที่ที่ถูกประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติป่าห้วยคตและป่าห้วยคอกควาย และขยายมาเป็นสวนป่า จนมาถึงการประกาศเขตพื้นที่เป็นป่านุรักษ์ โดยกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช ที่ได้ยกพื้นที่ป่าสงวนและสวนป่าที่ทับซ้อนพื้นที่ทำกินของชุมชนดั้งเดิมอยู่แล้ว เป็นวนอุทยานห้วยคต ซึ่งแต่ละสถานการณ์ดังกล่าวก็นำไปสู่ความขัดแย้งที่เกิดจากพื้นที่ทับซ้อนกันระหว่างพื้นที่ทำกินดั้งเดิมของชุมชนกับพื้นที่ที่รัฐอ้างสิทธิในการเข้าไปจัดการ ทำให้ผู้ศึกษาได้แบ่งการจัดการความขัดแย้งออกตามช่วงเวลาของแต่ละเหตุการณ์ คือในช่วงเวลาที่รัฐบาลประกาศพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2507 นั้น ระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและชุมชนยังไม่ได้มีความขัดแย้งในเรื่องการจัดการที่ดินและป่าไม้แต่อย่างใด จึงเป็นช่วงเวลาที่ชุมชนบริหารจัดการกันเองตามวิถีวัฒนธรรม ตามความเชื่อ และคำสอนของบรรพบุรุษ แต่หลังจาก

กรมป่าไม้ได้ประกาศให้บริเวณพื้นที่ทำกินดั้งเดิมของชุมชนเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าห้วยทับเสลาและป่าห้วยคอกควาย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 ในทางปฏิบัติ ชาวบ้านยังคงถูกกีดกันสิทธิให้ออกจากพื้นที่ป่าสงวน ห้ามทำไร่หมุนเวียนตามวิถีดั้งเดิม รัฐพยายามอ้างสิทธิในการเข้าจัดการพื้นที่ผ่านกฎหมาย ทั้ๆ ที่เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์มาก่อน ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนเริ่มก่อตัวขึ้นเรื่อย จนปี พ.ศ. 2535 พื้นที่ที่ชุมชนเคยใช้ประโยชน์ในการทำกิน และพื้นที่ที่เคยทำไร่หมุนเวียน ถูกประเป็นพื้นที่สวนป่าทับซ้อนพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน เจ้าหน้าที่รัฐได้ห้ามชุมชนเข้าพื้นที่ทำกิน และให้หยุดทำไร่แบบหมุนเวียน แล้วหาวิธีเจรจาสร้างข้อตกลงร่วมกันกับชุมชน ถ้าชุมชนต้องการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ที่ทับซ้อนต้องขออนุญาตเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ส่วนการจะอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของของชุมชนที่เคยทำกินมาก่อนการประกาศเป็นป่าสงวนฯ และก่อนที่สวนป่าจะมาทับซ้อนกับพื้นที่ทำกินดั้งเดิม เจ้าหน้าที่รัฐแจ้งให้ชาวบ้านทราบฯ ให้ทุกคนที่จะทำการพิสูจน์สิทธิตรวจแปลงเพื่อแสดงสิทธิอย่างถูกต้องตามทำข้อตกลง ด้วยการทำหนังสือสัญญาดังเช่นที่เคยทำมาก่อนหน้านี้ ทำให้คนในชุมชนหลายคนทำหนังสือ แต่ก็ยังไม่เคยได้รับสิทธิ อีกทั้งก็ยังไม่เคยมาตรวจแปลงและพิสูจน์สิทธิให้ชัดเจน

จนมาถึงวันที่ 23 กรกฎาคม 2557 บริเวณพื้นที่ชุมชนบ้านภูเหม็น ถูกกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช ประกาศให้เป็นวนอุทยานห้วยคต โดยยกพื้นที่ที่เคยเป็นสวนป่า และพื้นที่บริเวณใกล้เคียงกันเพิ่มอีกซึ่งทับซ้อนพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชนบ้านภูเหม็นจำนวน 15,530 ไร่ นำไปสู่ความขัดแย้งเพิ่มขึ้นอีกครั้งระหว่างรัฐกับชุมชนในการอ้างสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร ชุมชนต้องการพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัย ส่วนรัฐต้องการเพิ่มพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ ภายใต้กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช โดยบังคับให้คนที่เคยเข้าไปทำกินในพื้นที่ที่ทับซ้อนกันกับวนอุทยานห้วยคตต้องย้ายออกภายในวันที่ 9 เมษายน 2560 หลังจากเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ในเรื่องการอ้างสิทธิในการเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ ที่ถูกกรมอุทยานฯ ได้ประกาศพื้นที่ป่าสงวนฯ ที่เป็นพื้นที่สวนป่า เป็นวนอุทยานห้วยคต ปี พ.ศ. 2557 ทำให้ชาวบ้านหลายคนไม่พอใจในนโยบายและการกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐ จนนำไปสู่การร้องเรียนไปที่อนุกรรมการด้านสิทธิในที่ดินและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติอีกครั้ง ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อขอความเป็นธรรม ก่อนที่ทางเจ้าหน้าที่รัฐกำลังจะเข้าทำการรื้อถอน และให้ชุมชนออกจากพื้นที่ที่เคยผ่อนผัน เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน โดยร้องขอให้ตรวจสอบและแก้ไขปัญหา โดยขอให้มีการพิสูจน์สิทธิก่อน และขอให้คุ้มครองสิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมด้วย

ความเห็นที่ประชุมคณะอนุกรรมการด้านสิทธิในที่ดินและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เมื่อศุกร์ที่ 7 เมษายน 2560 ณ ห้องประชุมสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานีเพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนในเบื้องต้นนั้น ให้ยกเว้นการปิดเส้นทางขึ้นพื้นที่บ้านภูเหม็นไว้ก่อนโดยถือเป็นเงื่อนไขพิเศษ เพื่อให้มีการดำเนินการตรวจสอบกำหนดเขตพื้นที่วนอุทยานอย่างแน่ชัด และสอดคล้องกับมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2553 เรื่อง แนวนโยบายในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง โดยมีมติในที่ประชุม มอบให้หน่วยงาน

ที่เกี่ยวข้อง คือ 1) สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุทัยธานีดำเนินการเสนอ เพื่อจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อกำหนดพื้นที่ทำกินในเขตพื้นที่บ้านภูเหม็น ซึ่งเป็นไปตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2553 เรื่อง แผนนโยบายในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง เพื่อพิจารณาข้อมูลที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย และการดำเนินวิถีชีวิตตามวัฒนธรรมของชาวกะเหรี่ยงในพื้นที่ และ 2) สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดอุทัยธานีดำเนินการเสนอ เพื่อจัดตั้งคณะกรรมการตรวจสอบรังวัดแนวเขตพื้นที่ป่าสงวนและป่าอนุรักษ์ แล้วให้ดำเนินการเสนอเรื่องต่อผู้ว่าราชการจังหวัดอุทัยธานี เพื่อจัดตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้บ้านภูเหม็นต่อไป แต่ผ่านมา 1 ปีกว่าๆ ก็ยังไม่มีผลการดำเนินการใดๆ ทั้งสิ้น

5.3 แนวทางการจัดการกับความขัดแย้งด้านทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ในพื้นที่ของชุมชนกะเหรี่ยงภูเหม็น ตำบลทองหลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี

แนวทางการจัดการความขัดแย้งด้านการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นธรรมและการพัฒนาพื้นที่อย่างยั่งยืน สามารถสรุปหลักการในการปฏิบัติเป็นประเด็นสำคัญๆ ได้ดังนี้

1) โดยหลักการอำนาจแห่งสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรแล้ว ทุกภาคส่วนควรยอมรับเรื่องสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ และต้องให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่อาศัยมาก่อนประกาศเป็นป่าสงวนหรือป่าอนุรักษ์ ถือว่าสิทธิชุมชนเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ต้องให้คนในชุมชนสามารถมีชีวิตอยู่ได้ตามวิถีวัฒนธรรม หายู่ทำกินได้ตามจารีตประเพณี การกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรและลดทอนบทบาทการดำรงชีพตามวิถีวัฒนธรรม ถือว่าเป็นการละเมิดสิทธิของชุมชน การใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญของชุมชน

2) แนวทางจัดการความขัดแย้งการเข้าถึงทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ ควรดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2553 แผนนโยบายการฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรมชุมชนกะเหรี่ยง โดยเฉพาะการจัดการทรัพยากรที่ต้องคำนึงถึงมิติทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งการให้ความคุ้มครองเขตวัฒนธรรมพิเศษของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีความเปราะบางและมีความเสี่ยงต่อการถูกละเมิดสิทธิ ร่วมกันการรักษาและฟื้นฟูอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมกะเหรี่ยง รวมทั้งการพัฒนาและฟื้นฟูระบบนิเวศชุมชนและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ในพื้นที่ที่ยั่งยืน โดยกระบวนการมีส่วนร่วม

3) สร้างความมั่นคงในที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม โดยร่วมกันกำหนดขอบเขตพื้นที่ให้ชัดเจนรอบพื้นที่ที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชนโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม ในรูปแบบของแปลงรวมหรือการจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมร่วมกันตามวิถีวัฒนธรรม ที่มีความเป็นธรรมและยั่งยืน และเป็นพื้นที่คุ้มครองตามมติ ครม. 3 ส.ค. 53

4) ร่วมกันจัดการพื้นที่ภายในเขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมบนฐานคิดความเชื่อและจารีตประเพณีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ป่าชุมชน ป่าหมู่บ้าน ที่เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำ ป่าศักดิ์สิทธิ์ทำพิธีกรรม โดยการจัดโซนพื้นที่ให้มีขอบเขตที่แน่นอนและชัดเจน โดยตั้งอยู่บนฐานนิเวศวัฒนธรรมของชุมชน ที่มีภูมิกติกาภายในที่ชัดเจน

5) ให้อำนาจการจับกุมและให้ความคุ้มครองชุมชนกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ดั้งเดิม ด้วยการพิสูจน์สิทธิตามมติกรม. 3 ส.ค.53 ในกรณีที่เกิดกรณีข้อพิพาทเรื่องที่ทำกินและที่อยู่อาศัยดั้งเดิมของชุมชน และให้เพิกถอนพื้นที่ที่รัฐประกาศเป็นเขตป่าสงวน/ป่าอนุรักษ์ ทับซ้อนที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชนที่อาศัยอยู่มาก่อน รวมทั้งพื้นที่ที่รัฐให้บริษัทเอกชนเช่าพื้นที่ ที่เคยเป็นพื้นที่ชุมชนเคยใช้ประโยชน์หรือการทำไร่หมุนเวียนมาก่อนตั้งแต่อดีต ให้เพิกถอนพื้นที่นั้นๆ แล้วให้ชุมชนทำเป็นพื้นที่อนุรักษ์ในรูปแบบแปลงรวมของชุมชน หรือการจัดการทรัพยากรร่วมกันเพื่อการอนุรักษ์ตามวิถีวัฒนธรรม เช่น การทำไร่หมุนเวียนซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรม หรือเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์/ป่าศักดิ์สิทธิ์ทำพิธีกรรมของชุมชน โดยมีกลไกหรือกฎกติกาในการใช้ประโยชน์ การจัดโซนพื้นที่ใช้สอย พื้นที่อนุรักษ์ที่ชัดเจน และต้องได้รับการคุ้มครองตามมติ กรม.

6) การจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ให้ชัดเจน ตั้งกลุ่ม/เครือข่าย ที่เป็นกลไกการทำงานเพื่อกำหนดเขตพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยให้ชัดเจน เพื่อจัดการข้อพิพาทการใช้ประโยชน์ทับซ้อนหรือการถือครองพื้นที่ของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงกับหน่วยงานรัฐ

6. อภิปรายผลการวิจัย

แนวทางการจัดการความขัดแย้งด้านการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นธรรมและการพัฒนาพื้นที่อย่างยั่งยืน พบว่า โดยหลักการอำนาจแห่งสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรแล้ว ทุกภาคส่วนควรยอมรับเรื่องสิทธิชุมชน ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 วาดด้วยเรื่องสิทธิชุมชน มาตรา 43 ว่า “บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิ (1) อนุรักษ์พันธุ์ หรือ ส่งเสริมภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณีอันดีงามทั้ง ของท้องถิ่นและของชาติ (2) จัดการบำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืนตามวิถีการที่กฎหมายบัญญัติ ดังนั้น การกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรและลดทอนบทบาทการดำรงชีพตามวิถีวัฒนธรรมถือว่าการละเมิดสิทธิของชุมชน และสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับสิทธิของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่อาศัยมาก่อนประกาศเป็นป่าสงวนหรือป่าอนุรักษ์ ถือว่าสิทธิชุมชนเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ต้องให้คนในชุมชนสามารถมีชีวิตรอยู่ได้ตามวิถีวัฒนธรรม หากอยู่หากินได้ตามจารีตประเพณี และกฎระเบียบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงหลักการทางศีลธรรมที่เน้นความเป็นธรรม และความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเหนือผลประโยชน์ส่วนตน แม้ว่าสมาชิกทุกคนมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรส่วนรวม แต่สิทธิการใช้ยังถูกกำหนดด้วยความยั่งยืน หรือความเป็นธรรมต่อระบบนิเวศด้วย ตามที่ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2542) กล่าวว่า สิทธิชุมชน ไม่ใช่สิทธิในการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในพื้นที่นั้น พื้นที่เหล่านั้นก็ยังเป็นของรัฐ แต่อำนาจหน้าที่ในการดูแลรักษาเป็นของชุมชน แล้วชุมชนสามารถที่จะออกกฎเกณฑ์และระเบียบต่างๆ เพื่อพิทักษ์สิทธิและพื้นที่เหล่านั้นให้คงอยู่

และพบว่า การจัดการความขัดแย้งด้านการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ ให้เป็นไปตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2553 แนวนโยบายการฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรมชุมชน

กะเหรี่ยง โดยเฉพาะการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ต้องคำนึงถึงมิติทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งการให้ความคุ้มครองเขตวัฒนธรรมพิเศษของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีความเปราะบางและมีความเสี่ยงต่อการถูกละเมิดสิทธิ แล้วสร้างความมั่นคงในที่ดินทำกิน และที่อยู่อาศัยของชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม โดยร่วมกันกำหนดขอบเขตพื้นที่ให้ชัดเจนรอบพื้นที่ที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชนโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม ในรูปแบบของแปลงรวมหรือการจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมร่วมกันตามวิถีวัฒนธรรม แล้วร่วมกันจัดการพื้นที่ภายในเขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมบนฐานคิดความเชื่อและจารีตประเพณีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการจัดโซนพื้นที่ให้มียุทธศาสตร์ที่แน่นอนและชัดเจน ที่มีกฎกติกาภายในที่ชัดเจน ให้อยู่ภายใต้การจับกุมและให้ความคุ้มครองชุมชนกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ดั้งเดิม ในกรณีที่เกิดกรณีข้อพิพาทเรื่องที่ทำกินและที่อยู่อาศัยดั้งเดิมของชุมชน และให้เพิกถอนพื้นที่ที่รัฐประกาศเป็นเขตป่าสงวน/ป่าอนุรักษ์ ทับซ้อนที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชนที่อาศัยอยู่มาก่อน แล้วให้ชุมชนทำเป็นพื้นที่อนุรักษ์ในรูปแบบแปลงรวมของชุมชน หรือการจัดการทรัพยากรร่วมกันเพื่อการอนุรักษ์ตามวิถีวัฒนธรรม โดยมีกลไกหรือกฎกติกาในการใช้ประโยชน์ การจัดโซนพื้นที่ใช้สอย พื้นที่อนุรักษ์ที่ชัดเจน โดยได้รับการคุ้มครองตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2553

7. ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอเชิงนโยบาย

จากการศึกษาพบว่า คือ การจัดการทรัพยากรด้านที่ดินและป่าไม้ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงหลังจากที่รัฐใช้อำนาจในการควบคุมและจัดการทรัพยากร มุ่งการจัดการเชิงอนุรักษ์ จนมองข้ามวิถีชีวิตของชุมชนที่ได้รับผลกระทบโดยตรง คงไม่สามารถที่จะแก้ไขปัญหาทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน และยังไม่สามารถสร้างความเข้มแข็งระหว่างรัฐกับชุมชน ในทางรัฐศาสตร์มองว่านโยบายต่างๆ ยังไม่สามารถสร้างความเป็นธรรมให้กับสังคมได้ เพราะยังไม่สอดคล้องและสัมพันธ์กับวิถีวัฒนธรรมของชุมชน กฎหมายยังสวนทางกับกฎจารีตประเพณีของชุมชน ดังนั้น แนวทางการจัดการความขัดแย้งและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างยั่งยืนและยุติธรรมได้นั้น ผู้วิจัยจึงมีข้อคิดเห็นเชิงข้อเสนอแนะที่สังคมไทยควรร่วมกันผลักดันร่วมกันในเชิงนโยบาย ดังนี้

1) เนื่องจากที่ผ่านมาและเป็นประเด็นถกเถียง ในเรื่องการอ้างสิทธิในการจัดการทรัพยากร กฎหมายยังขัดแย้งกับกฎจารีตประเพณีและวิถีวัฒนธรรมของชุมชนที่เคยอยู่มาก่อน เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงนโยบายและการปฏิบัติการของรัฐที่ยังขาดความเข้าใจในมิติวัฒนธรรมของชุมชน ดังนั้น เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน ทุกภาคส่วนต้องยอมรับสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ และปฏิบัติตามแนวนโยบายการฟื้นฟูวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชาวกะเหรี่ยง ตามมติ ครม. 3 สิงหาคม 2553 กันอย่างจริงจัง ทั้งด้านอัตลักษณ์และวัฒนธรรม ด้านการจัดการทรัพยากรและการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งให้หมดไป

2) การที่จะแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องร่วมกันปรับแก้กฎหมายให้สอดคล้องกับจารีตประเพณีและวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน และเพิ่มหลักการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่เป็นธรรม โดยคำนึงถึงข้อจำกัดทางนิเวศและข้อจำกัดทางวิถีวัฒนธรรม

3) การแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ที่มีชุมชนอาศัยอยู่ให้ยั่งยืนและประสบความสำเร็จ และเพื่อลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน ต้องเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรอย่างจริงจัง ให้ชุมชนสามารถจัดการตนเองได้อย่างยั่งยืน ร่วมกันสร้างหลักประกันความมั่นคงในที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชน เพื่อประกันความเสี่ยงในอนาคต ในเชิงนโยบายควรออกแบบนโยบายให้สอดคล้องกับบริบทภูมินิเวศวัฒนธรรมที่ชุมชนยังมีวิถีวัฒนธรรมสัมพันธ์กับธรรมชาติ ด้วยการยกระดับทำให้เป็นเขตพื้นที่คุ้มครองทางวัฒนธรรม ให้ชุมชนมีสถานะทางกฎหมายรองรับและได้รับความคุ้มครองตามแนวนโยบายการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง เพื่อเป็นหลักประกันในการคุ้มครองสิทธิของชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากร ที่คำนึงถึงข้อจำกัดทางนิเวศและวิถีวัฒนธรรมของตนเอง

ข้อเสนอต่อชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1) ผู้นำชุมชน ผู้นำท้องถิ่น ควรสนับสนุนให้คนในชุมชนร่วมมือกันออกแบบการจัดการทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ในพื้นที่ที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของตนเองให้ชัดเจน โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน และการสร้างกลไกที่เป็นธรรมในออกแบบการใช้ประโยชน์และการปกป้องรักษาฐานทางทรัพยากรทางธรรมชาติตามวิถีวัฒนธรรม และส่งเสริมให้ชุมชนร่วมกันฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรม จารีตประเพณี ที่เป็นอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่สัมพันธ์และสอดคล้องกับธรรมชาติ

2) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง วนอุทยานห้วยคต ป่าไม้จังหวัด องค์กรปกครองท้องถิ่น ศูนย์พัฒนาราษฎรบนพื้นที่สูง และสถาบันการศึกษา ควรสนับสนุนด้านบุคลากรและงบประมาณในการจัดทำแผนชุมชนและการจัดทำฐานข้อมูลพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชนให้ชัดเจน ทั้งแนวเขตรอบพื้นที่ชุมชน และจัดโซนพื้นที่ภายในโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้านที่ดินและป่าไม้ระหว่างรัฐกับชุมชน เพื่อหนุนเสริมการอนุรักษ์ และสืบทอดจารีตประเพณี รวมทั้งความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สัมพันธ์และสอดคล้องกับการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติได้อย่างสมดุล และยั่งยืน

3) หน่วยงานท้องถิ่นระดับตำบลและระดับจังหวัด ควรร่วมกันสนับสนุนกลไกในการขับเคลื่อนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนและธรรมนูญท้องถิ่นให้สอดคล้องกับบริบทพื้นที่และสัมพันธ์กับวิถีวัฒนธรรมของชุมชน แล้วร่วมกันขับเคลื่อนและผลักดันให้เป็น “เขตพื้นที่วัฒนธรรมพิเศษ” โดยคำนึงถึงข้อจำกัดทางนิเวศและความเป็นธรรมทางสังคม เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างกฎหมายของรัฐกับกฎจารีตและวิถีวัฒนธรรมของชุมชน

ข้อเสนอในการทำวิจัยครั้งต่อไป

- 1) การพัฒนาศักยภาพชุมชนในการจัดการพื้นที่วัฒนธรรมของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองหลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี
- 2) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการพื้นที่อนุรักษ์ “ป่าชุมชน” บนฐานนิเวศวัฒนธรรมของกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองหลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี
- 3) การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ของกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองหลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี

8. กิตติกรรมประกาศ

ความสำเร็จในการวิจัยครั้งนี้ ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆ เช่น สถาบันธรรมาชีพพัฒนา ในมูลนิธิสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และสถาบันวิจัยนิเวศวัฒนธรรมท้องถิ่น มูลนิธิสิ่งแวดล้อมศึกษา และได้รับการสนับสนุนจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ ซึ่งเป็นหน่วยงานต้นสังกัดที่เปิดโอกาสให้ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยและบริการวิชาการรับใช้สังคม และช่วยชี้แนะการวิจัยในครั้งนี้ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

เอกสารอ้างอิง

- กริมมกล มหัทธนาวิศัลย์. การจัดการความขัดแย้งในป่าชุมชนของชาวปกากะญอในจังหวัดแม่ฮ่องสอน. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคมบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543.
- แนวนโยบายการฟื้นฟูวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชาวกะเหรี่ยง ตามมติ ครม. 3 สิงหาคม 2553 ยศ สันตสมบัติ. “รัฐ ชุมชน และนโยบายการจัดการทรัพยากร : บทสำรวจองค์ความรู้” ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บ.ก) พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.
- อนุสรณ์ อุณโณ. ขบวนการสิทธิเหนือทรัพยากรส่วนรวมในสังคมไทย เกษตรกรรมยั่งยืนในบริบทระบอบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรส่วนรวม กรณีศึกษาโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย.สำนักพิมพ์วิถีทัศน์และวัฒนธรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2547.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. “สิทธิการเข้าถึงทรัพยากร” ในชุดโครงการกับการจัดการทรัพยากร. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2542.